

The Model of Civilization-Maker University based on Quranic Teachings

ARTICLE INFO

Article Type

Research Article

Authors

Sohrab Hatamzade ¹

Behrang Esmailishad ^{2*}

Mohammad Hasan Mirzamohammadi³

Mahboube Soleimanpouromran⁴

How to cite this article

Sohrab Hatamzade, Behrang Esmailishad, Mohammad Hasan Mirzamohammadi, Mahboube Soleimanpouromran, The Model of Civilization-Maker University based on Quranic Teachings, *Journal of Quran and Medicine*. 2023; 7(4): 104-122.

1. Ph. D student of Educational Management, Department of Educational Sciences, Bojnourd branch, Islamic Azad University, Bojnourd, Iran.

2. Assistant Professor, Department of Educational Sciences, Bojnourd Branch, Islamic Azad University, Bojnourd, Iran (Corresponding Author).

3. Professor, Department of Educational Sciences, Faculty of Humanities, Shahed University, Tehran, Iran.

4. Assistant Professor, Department of Educational Sciences, Bojnourd Branch, Islamic Azad University, Bojnourd, Iran.

* Correspondence:

Address:

Phone:

Email: Esmaili@bojnuordiau.ac.ir

Article History

Received: 2022/10/15

Accepted: 2023/01/15

ABSTRACT

The realization of modern Islamic civilization requires the balanced and all-round development of scientific, cultural, political and social dimensions, in which the university plays the role of driving force. The university in every society represents the highest level of thinking and science of that society, which manifests the norms and values of that society. The Iranian society in the Islamic revolution, which has made the Islamic worldview the basis for the design of modern human civilization, wants it to have higher education in accordance with the values and teachings of Islam. The most important source of Islamic teachings is the Qur'an. Therefore, the present research tries by analyzing the verses of the Holy Quran, to answer the question, what is the model of th civilization-maker university based on the teachings of the Holy Quran? The current research is qualitative and its strategy is data-based. The final model is designed using the paradigm model of Strauss and Corbin. Based on the findings of this study, Underlying conditions (including providing facilities, spiritual orientation, free-thinking, independence, attracting elites, competent managers, improving the social status of scholars, educational content, teaching methods), causal conditions (jihadi spirit, self-belief, security, order and discipline), Interventional Conditions (tabooism, mere quantitativeism instead of qualitativeism, relationship-oriented and political behavior, lack of collective spirit), Strategies (continuous interaction with domestic and international scientific institutions, active and creative communication with different parts of society, scientific criticism and production of science and theorizing, comprehensive view of science, foresight and future studies, research and innovation, training of specialized and committed human resources, generalization of science and knowledge, political and social education), and consequences (social development, political development, economic development, environmental development and cultural development).

Keywords: civilization-maker university, Grounded Theory, modern Islamic civilization, The Holy Quran

مقدمه

اگر کشوری بخواهد صاحب تمدن شود یا آگاهانه به تمدن سازی اقدام کند، لازم است در جهت اهداف تعیین شده به صورت فعال و در قالب برنامه های بلندمدت و کوتاه مدت، فرهنگ سازی، ساختار سازی و حرکت کند. در این راستا یکی از بخش های بسیار مهم و تأثیرگذار، دانشگاه ها هستند. با بررسی کارکردها و رسالت دانشگاه مشخص می شود که شالوده های تمامی ویژگی ها و مشخصه های تمدن به خوبی در کارکردهای دانشگاه دیده می شود [14]. دانشگاه رکن فرهنگ ساز و عامل اصلی تولید علم در جامعه و مرکز اندیشه سازی، اندیشه پروری، تربیت متخصصان و بخش ذاتی و جدایی ناپذیر مدیریت عقلانی و کارآمد جامعه به شمار می رود [12]. دانشگاه از طریق تولید فکر و دانش و تزریق دستاوردهای علمی به بخش های مختلف جامعه، نقش اساسی در تمدن سازی دارد. در طول تاریخ حیات اجتماعی- سیاسی بشر، تمدنی را نمی توان یافت که بدون توجه به علم و بهره گیری از دستاوردهای علمی توانسته باشد مولفه های گوناگون تمدنی خود را پایه ریزی کند. تمدن ها همواره با تکیه بر دانش، محتوای خود را گسترش داده و ساختارهای بنیادین خود را توسعه بخشیده اند [14]. پیشرفت و توسعه کشورها بر مبنای علم و دانش و بهره گیری از ظرفیت و توان علمی و فنی استوار است. هر جا که شاهد پیشرفت و توسعه و شکل گیری تمدنی هستیم، تولید علمی، ابداع، ابتکار و اندیشه های ناب بر سنج آن خودنمایی می کند. تمدن اسلامی در سایه مجاهدت های علمی دانشمندان مسلمان با بهره گیری از آموزه های قرآن کریم پایه ریزی گردید [23]. قرآن کریم برای علم آموزی اهمیت فوق العاده و جایگاه والایی قائل است تا جایی که یکی از اساسی ترین مبانی ارسال پیامبران را کتاب آموزی و تعلیم حکمت عنوان کرده است (جمعه: 2). قرآن در قرون اولیه هجری با تحول و دگرگونی عمیق در ارزش ها و دعوت مسلمانان به علم اندوزی، تفکر، تدبر و پژوهش درباره پدیده های اجتماعی و ارج نهادن به صاحبان دانش، توانست با تحریک بخشیدن به توانمندی های فکری و فیزیکی انسان ها، زمینه ساز ایجاد تمدن بزرگ اسلامی گردد که چندین قرن این تمدن علم دوست و عالم پرور، بر جهان بشریت استیلا پیدا کرد و جوامع بسیاری از آبخشور آن، تجدید حیات نمودند و از دستاوردهای آن بهره بردند.

این مهم نه تنها در قرون گذشته محقق شده بلکه این قابلیت وجود دارد تا در عصر حاضر نیز مسلمانان با بازگشت به قرآن و بهره گیری از آموزه های آن، زمینه تحقق تمدن نوین اسلامی را فراهم نمایند. قرآن کریم کتابی زمان شمول و جهان شمول است که همگام با زمان ها و تحول ها به نیازهای زندگی انسان پاسخ می دهد. تبیان جامعی که در همه مسائل اساسی و مبتلا به جامعه بشری اظهار نظر می کند. البته این بدان معنا نیست که برای هر موضوع با عنوان خاص

سهراب حاتم زاده¹

دانشجوی دکتری مدیریت آموزشی، گروه علوم تربیتی، واحد بجنورد، دانشگاه آزاد اسلامی، بجنورد، ایران.

بهرنگ اسماعیلی شاد^{2*}

استادیار گروه علوم تربیتی، واحد بجنورد، دانشگاه آزاد اسلامی، بجنورد، ایران (نویسنده مسئول).

محمدحسن میرزامحمدی³

استاد گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران..

محبوبه سلیمان پورعمران⁴

استادیار گروه علوم تربیتی، واحد بجنورد، دانشگاه آزاد اسلامی، بجنورد، ایران.

چکیده

تحقق تمدن نوین اسلامی، مستلزم رشد متوازن و همه جانبه ابعاد علمی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی است که در این مسیر، دانشگاه نقش پیشران و موتور محرک را بر عهده دارد. دانشگاه در هر جامعه معرف بالاترین سطح تفکر و علم آن جامعه محسوب می شود که هنجارها و ارزش های آن جامعه را در خود متجلی می سازد. جامعه ایرانی در انقلاب اسلامی، که جهان بینی اسلامی را مبنای طراحی تمدن نوین بشری قرار داده، خواهان آن است که آموزش عالی متناسب با ارزش ها و آموزه های اسلام داشته باشد. مهمترین منبع آموزه های اسلام قرآن است. از این رو پژوهش حاضر تلاش دارد با واکاوی آیات قرآن کریم به این سوال پاسخ دهد که الگوی دانشگاه تمدن ساز با تکیه بر آموزه های قرآن کریم چگونه است؟ پژوهش حاضر از نوع کیفی بوده و راهبرد آن داده بنیاد با رویکرد استقرایی است. مدل نهایی با بهره گیری از الگوی پارادایمی استراوس و کوربین طراحی شده است. بر اساس یافته های پژوهش، شرایط زمینه ای (شامل: زیرساخت های سخت، زیرساخت های نرم، سرمایه انسانی و برنامه درسی)، 2- شرایط علی (روحیه جهادی، خودباوری، امنیت، نظم و انضباط)، 3- شرایط مداخله گر (تابو گرایی، کمی گرایی صرف به جای کیفیت گرایی، رابطه مداری و سیاسی کاری، فقدان روحیه جمعی)، 4- راهبردها (تعامل مستمر با نهادهای علمی داخلی و بین المللی، ارتباط فعال و خلاق با بخش های مختلف جامعه، نقادی علمی و تولید علم و نظریه پردازی، جامع نگری به علم، آینده نگری و آینده پژوهی، پژوهش و نوآوری، تربیت نیروی انسانی متخصص و متعهد، عمومی سازی علم و دانش، تربیت سیاسی و اجتماعی)، 5- پیامدها (توسعه اجتماعی، توسعه سیاسی، توسعه اقتصادی، توسعه زیست محیطی و توسعه فرهنگی).

واژگان کلیدی: تمدن نوین اسلامی، دانشگاه تمدن ساز، قرآن کریم، نظریه داده بنیاد

تاریخ دریافت: 1401/07/23

تاریخ پذیرش: 1401/10/25

و متداول امروزی آن، حکم خاصی را مقرر داشته باشد بلکه کلیات، اصول و قواعدی در قرآن وجود دارد که می‌توان حکم هر موضوع را از آن به دست آورد. [25]

بر همین اساس و مبتنی بر همین بینش، در عصر حاضر که اسلام تجدید حیاتی دوباره یافته و مسلمانان رو به سوی قرآن می‌آورند و احساس نیاز می‌کنند که با ژرفای آن آشنا شوند و آموزه‌های حیات‌بخش آن را سرلوحه فعالیت خود قرار دهند؛ و بر اساس تأکیدی‌های خداوند در آیات گوناگون همچون آیه 38 و 59 سوره انعام که همه چیز در قرآن وجود دارد و ما از هیچ چیزی در این

کتاب فروگذار نکردیم (انعام: 38)، پژوهش حاضر تلاش دارد با بررسی و واکاوی آیات قرآن به عنوان منبعی و حیاتی که حاوی آموزه‌ها و راهکارهای ضروری در حوزه‌ها و ساحت‌های گوناگون حیات بشری است به این پرسش اصلی پاسخ دهد که الگوی دانشگاه تمدن‌ساز با تکیه بر آموزه‌های قرآنی چگونه است؟

پیشینه پژوهش

با توجه به اینکه موضوع دانشگاه تمدن‌ساز موضوع جدیدی است، بررسی ادبیات پژوهش، نشان از پژوهش‌های اندک در این حوزه دارد که در جدول شماره I به بعضی از آنها اشاره می‌شود.

جدول 1، برخی پژوهش‌های انجام شده در زمینه دانشگاه تمدن‌ساز

نویسنده(ها)	عنوان	روش	یافته‌ها
هدایت‌فستدوز و همکاران (1401)	طراحی و تبیین الگوی پیشایندهای دانشگاه تمدن‌ساز	داده‌بنیاد و راهبرد پدیدارشناسی	به کارگیری دانش توسط جامعه، تلفیق کارکرد دانشگاه با تمدن‌سازی، توجه به تولید علم متناسب با نیاز جامعه، استفاده از فناوری ارتباطات و اطلاعات، شکل‌گیری ارکان تمدنی، نحوه اداره دانشگاهی، ارزش و معنویت، برنامه درسی در سطح جهانی و تمدن‌سازی.
هدایت‌فستدوز و همکاران (1401)	واکاوی پیامدهای دانشگاه تمدن‌ساز	داده‌بنیاد و راهبرد تحلیل محتوای استقرایی	پیامدهای دانشگاه تمدن‌ساز را شامل دو بُعد پیامد نهادینه‌سازی معنویت (از قبیل: خودباوری، عزتمندی، سازندگی و دارای قدرت اراده به همراه تربیت افرادی برای ارائه الگوی الهام‌بخش، تربیت رهبران جهانی، ایجاد منزلت برای منطقه مستقر، طراحی بنیان‌های تمدنی) و پیامد انتقال علم (از قبیل: رونق تولید، افزایش بهره‌وری، تولید علم کارآفرینانه)
مهرآور گیگلو (1400)	شناسایی مولفه‌های دانشگاه تمدن‌ساز ایرانی اسلامی	کیفی فراترکیب	استقلال، آزادی، مسوولیت‌پذیری، فرهنگ‌سازی، نوآوری، تعامل و همکاری علمی سازنده با نهادهای علمی بین‌المللی، معنویت‌گرایی، انسان‌سازی و تولید علم
عباسی‌نیا و حسین‌پور (1395)،	ویژگی‌های دانشگاه تمدن‌ساز از دیدگاه قرآن و احادیث	تحلیلی-توصیفی	جهت‌گیری دینی و اسلامی، برخورداری از هویت علمی و توانمندی پژوهشی، استقلال و عدم وابستگی، خدمت‌گزاری، رضایت‌محوری و توجه به خشنودی مردم و زیبایی
اردکانی و همکاران (1392)	تحلیلی بر عوامل مؤثر در تحقق دانشگاه تمدن‌ساز	تکنیک دیماتل فازی	پژوهش‌محوری، دانش‌گرایی، تخصص‌گرایی، معرفت‌سازی و پاسخگویی در برابر نیازهای جامعه، فن‌گرایی، تخصص‌محوری و مهارت‌سازی به ترتیب تاثیرگذارترین شاخص‌ها و عوامل در راستای تحقق یک دانشگاه تمدن‌ساز می‌باشند
سیاه‌پوش (1389)	ویژگی‌های دانشگاه تمدن‌ساز	توصیفی تحلیلی	استقلال، نقد قدرت، انضباط، آراستگی به اخلاق و عقل و خرد، مبارزه با جهل فکری و معرفتی جامعه، ترویج پژوهش‌های علمی و بنیادی، طرد مقررات فرسوده و تدوین ضوابط و تشکیلات پویا و نوین، ارتباط با قطب‌های علمی و بین‌المللی، دوری از کشمکش‌های سیاسی
خرمشاد و آدمی (1388)	انقلاب اسلامی، انقلاب تمدن‌ساز؛ دانشگاه ایرانی، دانشگاه تمدن‌ساز	توصیفی تحلیلی	معنویت‌گرا، ارزش‌گرا، عدالت‌محور، پژوهش‌محور، دانش‌گرا و معرفت‌ساز، فراکارکردگرا، فن‌گرا، بروندادمحور، تقدم‌محور؛ رقابتی، میان‌رشته‌گرا، آموزش‌محور، نخبه‌گرا، انسان‌ساز، پاسخگو، پویا و تولیدمحور، دارای ساختار هوشمند و خلاق،

فیش برداری و نرم افزار «نور الانوار 3» است. برای اعتبارسنجی یافته‌ها از تکنیک خودبازبینی پژوهشگر، تکنیک تثلیث (استفاده از منابع تاییدگر) و تکنیک کسب اطلاعات دقیق موازی (ارائه تحلیل‌های داده‌ای و نتایج آن به متخصصان امر) آندریاس استفاده شده است. در پژوهش حاضر همه آیات قرآن کریم با کمک نرم افزار «نور الانوار 3»، در دو تفسیر المیزان، مجمع‌البیان بررسی و آیاتی که مفاهیم و مضامین مرتبط با موضوع پژوهش داشتند؛ انتخاب و تحلیل شدند. هم‌زمان با جمع‌آوری داده‌ها، کدگذاری باز بر روی آن‌ها انجام شد (جدول 2)؛ و با تحلیل و بخش‌بندی کدهای استخراجی، مفاهیم و مقوله‌ها شکل گرفت (جدول 3). در نهایت پس از مقایسه مستمر داده‌ها با یکدیگر و رفت و برگشت دائمی بین مقوله‌ها، کدها و داده‌ها؛ و اصلاح مقوله‌ها و مفاهیم، مدل نهایی با بهره‌گیری از الگوی پارادایمی استراوس و کوربین مطابق شکل 1 طراحی گردید.

جدول 2، نمونه کدگذاری باز بر اساس آیات منتخب

ابعاد	کد	نمونه (ترجمه آیه)
عوامل زمینه‌ای	آزادی عمل و انتخاب	هر که می‌خواهد ایمان آرد و هر که می‌خواهد کافر شود (کهف: 29)
شرایط مداخله‌گر	تعصب کورکورانه	ما از آنچه پدران خود را بر آن یافتیم، پیروی می‌نماییم (بقره: 170)
شرایط علی	امنیت	در آن امنیت کامل حکمفرما بود و اهلس در آسایش و اطمینان زندگی می‌کردند (نحل: 112).
راهبرد	مهارت‌آموزی	و ما به داود صنعت زره ساختن برای شما آموختیم (انبیا: 80)
پیامد	اتحاد و انسجام اجتماعی	و هرگز راه اختلاف و تنازع نیپوید (انفال: 46).

جدول 3، نمونه تجزیه و تحلیل داده‌ها

ابعاد	مقوله	مفهوم	کد استخراجی	آیه و منبع
شرایط مداخله‌گر	چالش‌ها و موانع	تابوگرایی	تعصب کورکورانه	زخرف: 23، یونس: 36، نوح: 7
		کمی‌گرایی صرف بجایی کیفیت‌گرایی	توجه به کمیت	احزاب: 41، جمعه: 10، بقره: 269

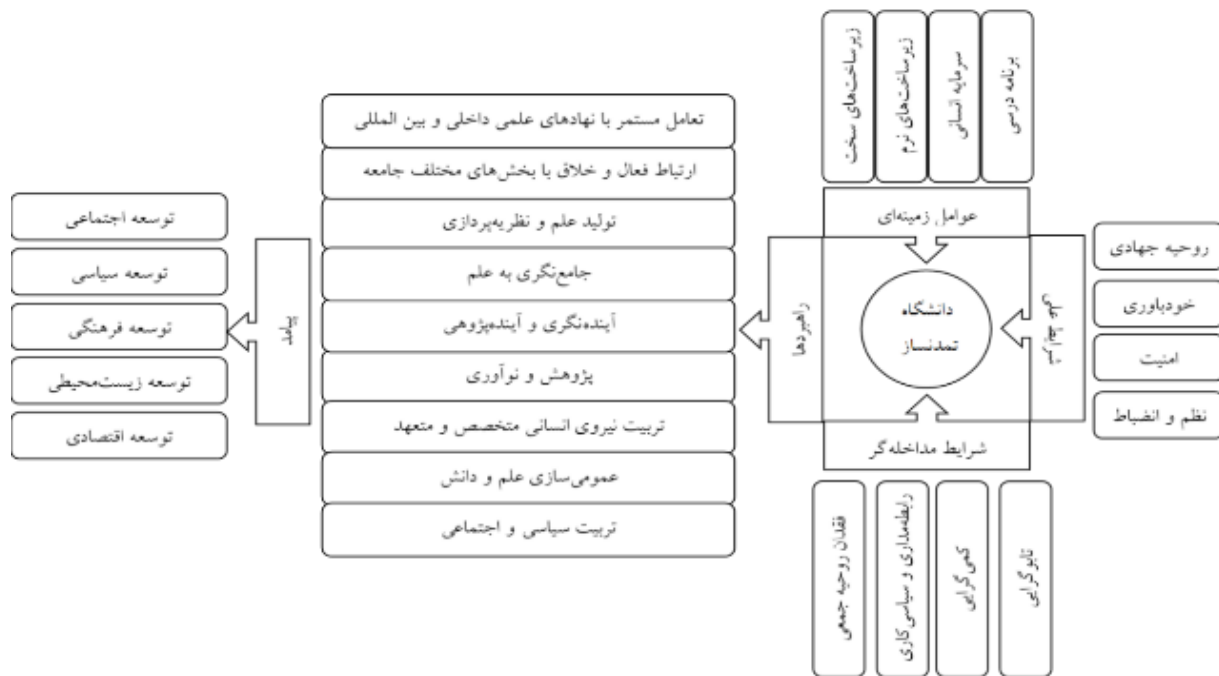
همان‌گونه که ملاحظه می‌شود در بیشتر تحقیقات به بخش خاصی از ابعاد و مؤلفه‌های دانشگاه تمدن‌ساز پرداخته شده و الگوی جامعی در این زمینه ارائه نشده است. همچنین پژوهشی جامع که مبتنی بر آموزه‌های قرآنی در حوزه دانشگاه تمدن‌ساز انجام شده باشد، مشاهده نشد. از این رو انجام پژوهش حاضر برای تکمیل این خلاء ضروری به نظر می‌رسد.

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر نظریه‌پردازی داده‌بنیاد متنی، با رویکرد استقرایی است. تمام آیات قرآن کریم و تفاسیر آن به عنوان جامعه آماری پژوهش و آیات مرتبط با موضوع پژوهش و تفاسیر این آیات به عنوان نمونه پژوهش در نظر گرفته شده، و از روش نمونه‌گیری نظری برای انتخاب نمونه‌ها بهره برده است. ابزار پژوهش

سبا: 11، کهف: 30 و 97؛ اعراف: 144	فعالیت با کیفیت			
نساء: 104، آل عمران: 122، انبیاء: 20	نفی سستی و تنبلی	روحیه جهادی	عوامل سازنده و تسهیل‌گر	شرایط علی

کهف: 60، لقمان: 17، نبأ: 23	اراده و پشتکار			
انفال: 45، نحل: 16، آل عمران: 3	ثابت قدم			
بقره: 249، اسراء: 70، منافقون: 8	اعتماد به نفس، عزت نفس	خودباوری		
حدید: 25، هود: 96، زخرف: 46	فراهم کردن امکانات و ابزار فعالیت	سرمایه‌گذاری و تأمین و توسعه امکانات آموزشی و پژوهشی	زیرساخت‌های سخت	شرایط زمینه‌ای
یوسف: 47، 48، 88؛ صف: 11	سرمایه‌گذاری			
یوسف: 47 و 48، حشر: 18	آینده‌نگری و برنامه‌ریزی	آینده‌نگری و آینده‌پژوهی		
یوسف: 33، بقره: 67، اعراف: 199	جهل و نادانی	عمومی‌سازی علم و دانش	تربیت و آموزش	راهبرد
یوسف: 108، قیامه 14، اسراء: 96	بصیرت و آگاهی			
شوری: 38، آل عمران: 159	مشورت و مفاهمه	مشارکت سیاسی		
نساء: 65 و 105، نور: 49-48	تبعیت از قانون	قانون‌مداری	توسعه سیاسی	پیامد

شکل 1، الگوی دانشگاه تمدن‌ساز بر اساس آموزه‌های قرآن

یافته‌های پژوهش

همان‌طور که در شکل 1 ملاحظه می‌شود، الگوی دانشگاه تمدن‌ساز بر اساس آموزه‌های قرآنی، پنج بعد دارد: شامل شرایط زمینه‌ای، شرایط علی، شرایط مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها که در ادامه تشریح می‌شوند.

۱- شرایط زمینه‌ای

شرایط زمینه‌ای به عواملی گفته می‌شود که زمینه لازم برای تحقق مقوله کانونی (دانشگاه تمدن‌ساز) را فراهم می‌سازند.

۱-۱- زیرساخت‌های سخت

عوامل زمینه‌ای شناسایی شده در پژوهش حاضر برای تحقق دانشگاه تمدن‌ساز در حوزه زیرساخت‌های سخت عبارتند از:

۱-۱-۱- سرمایه‌گذاری و تأمین و توسعه امکانات آموزشی و پژوهشی

تامل و تدبر در آیه 25 سوره حدید با مضمون «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (حدید: 25)، که به تجهیز پیامبران با سه وسیله: دلایل روشن، کتب آسمانی، و معیار سنجش حق از باطل و خوب از بد، برای برقراری عدالت به عنوان یکی از اهداف عالی بعثت انبیا اشاره دارد؛ بیانگر این نکته

مدیریتی است که هر مسئولیتی که به شخصی یا نهادی واگذار می‌شود، باید همراه با امکانات و تجهیزات لازم باشد. اصولاً هیچ فعالیت بدون فراهم بودن زیرساخت لازم به ثمر نخواهد نشست. تحقق ایده دانشگاه تمدن‌ساز نیز بدون توجه به زیرساخت‌ها و رفع ضعف‌های موجود امکان‌پذیر نخواهد بود. دانشگاه تمدن‌ساز برای انجام فعالیت‌های آموزشی و پژوهشی خود و ورود به فعالیت‌های نوآورانه و پیشران نیاز به زیرساخت‌های جدید دارد. چراکه بسیاری از زیرساخت‌ها و تجهیزات دانشگاه‌ها (برای مثال: آزمایشگاه‌ها) با توجه به تغییرات فناوری‌ها به سرعت قدیمی می‌شوند که باید به روزرسانی شوند.

۱-۲- زیرساخت‌های نرم

عوامل زمینه‌ای شناسایی شده در پژوهش حاضر برای تحقق دانشگاه تمدن‌ساز در حوزه زیرساخت‌های نرم عبارتند از:

۱-۲-۱- معنویت‌گرایی و ارزش‌گرایی

پیشرفت مقبول و تمدن مطلوب جامعه اسلامی در صورتی محقق می‌شود که علاوه بر پیشرفت مادی و اقتدار اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و مانند آن، ارزش‌های اساسی دیگری همچون عقلانیت، دیانت، عدالت و ... در آن در عالی‌ترین حد ممکن باشد. در اندیشه

اسلامی هدف تعلیم و تربیت؛ قرب الهی (واقعه: 10 و 11)، تزکیه و خودسازی (آل عمران: 164، فاطر: 18)، اخلاق‌مداری (حجرات: 11، قلم: 4)، مسوولیت‌پذیری (اسراء: 36)، تعاون و پرورش روح اجتماعی (مائده: 2)، عدالت‌خواهی (شوری: 15)، اندیشه‌ورزی (بقره: 219، 242)، رسیدن به حیات طیبه (نحل: 97)، استقلال‌طلبی (نساء: 141)، و ... است که گسترش آن‌ها در جامعه، یکی از مهمترین اعمالی است که دانشگاه می‌تواند در راستای تمدن‌سازی اسلامی انجام دهد. دانشگاه تمدن‌ساز اسلامی، دانشگاهی سرشار از معنویت و مکارم اخلاق به منظور رشد و تعالی فردی، تربیت صحیح و تزکیه نفوس است که در آن حیات و شخصیت معنوی و اخلاقی افراد اعتلا می‌یابد و افراد در پرتو معارف اسلامی با احساس تعهد و مسوولیت نسبت به رشد و تعالی جامعه و تحقق اهداف و ارزش‌های اسلامی در فعالیت‌های اجتماعی مشارکت می‌جویند. در این دانشگاه، علم هست، پژوهش هست، اما جهت‌گیری دینی در آن مطرح است و اندیشه‌های الهی‌گرداننده این دانشگاه است، هدفش تهذیب انسانی، همراهی علم و ایمان، حس خدمت‌گزاری و استقلال‌طلبی و عدم وابستگی است [34].

1-2-2- آزاداندیشی، آزادی بیان و پژوهش

آزاداندیشی و آزادی علمی نه یک امر مستحب، بلکه یکی از واجبات و الزامات دانشگاهی است که داعیه تمدن‌سازی دارد. چراکه اندیشه آزاد زیربنای تحولات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و پیش‌نیاز هر نوع نوآوری در هر تمدنی است. آزاداندیشی و آزادی بیان در دانشگاه بدین معناست که هریک از اعضای جامعه علمی و دانشگاهی بتوانند درباره هر موضوعی (علمی، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی) که بخواهند فکر کنند، به مطالعه و پژوهش بپردازند و یافته‌های علمی خود را بدون هیچ‌گونه دخالتی از سوی نهادهای دولتی و مدیریت دانشگاه منتشر کنند. در این صورت است که رشد و پیشرفت علمی و فرهنگی و خلاقیت و مسوولیت‌پذیری در میان دانشگاهیان تجلی خواهد یافت و کارآمدی و اثربخشی دانشگاه افزایش می‌یابد در حالی که در غیاب آزاداندیشی، رخوت و بی‌انگیزگی، تعارضات فکری، وابستگی و ضعف خودباوری در کنشگران دانشگاهی تشدید می‌شود [39].

آزاداندیشی، تامل و تفکر، پیوسته مورد تأکید دین مبین اسلام بوده است. قرآن، آزادی اندیشه را نه تنها یکی از نعمت‌ها و حقوق طبیعی و والای انسان، بلکه از وظایف طبیعی و تکوینی او می‌داند و کسانی که از این نیروی خدادادی استفاده نمی‌کنند را بدترین جنندگان در نزد خدا می‌داند «لِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصَّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يُعْقِلُونَ» (انفال: 22). در قرآن کریم علاوه بر آزاداندیشی، آزادی بیان نیز به رسمیت شناخته شده است. یکی از آیات مشهور در این باب، آیه 18 سوره زمر است، آنجا که می‌فرماید: «الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ» (زمر: 18). بدهی است در صورتی پیروی از «احسن قول» میسر است که زمینه بیان دیدگاه‌های مختلف فراهم باشد و شنیدن همه آن‌ها ممکن. اگر آزادی بیان نباشد، طبعاً امکان بروز اندیشه‌های مخالف وجود ندارد تا مردم بتوانند گفته‌های مختلف را مقایسه و بهترین آن را گزینش کنند.

1-2-3- استقلال اداری، مالی و مدیریتی دانشگاه

استقلال و آزادی عمل از جمله اموری است که در قرآن کریم به رسمیت شناخته شده و در بسیاری از آیات بر آن تأکید شده است؛ از جمله آیه 29 سوره کهف و آیه 3 سوره انسان که بر مجبور نبودن انسان در اعمالش تأکید می‌کنند و برای او قدرت انتخاب و استقلال عمل قائل است: «إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا» (انسان: 3). و دلیل این استقلال تأکیدی است که قرآن بر مسوول بودن انسان در قبال تصمیم و عملکرد خود دارد (فاطر: 18) و این که مورد بازخواست قرار می‌گیرد (اسراء: 34 و 36). طبیعی است که مسوول بودن و بازخواست شدن در صورتی معنی و مفهوم پیدا می‌کند که انسان از استقلال عمل برخوردار باشد. انسان مجبور نه مسوولیتی در قبال اعمال و رفتار خویش دارد و نه می‌توان پیامدهای عملش را بر عهده او نهاد و بازخواست کرد [20].

همین قاعده اساسی بر نظام و حیات نهاد دانشگاه نیز منطبق است. دانشگاه فاقد استقلال و آزادی عمل همانند انسانی است که در حالت جبری قرار دارد و مسوولیتی در برابر اعمال و برون‌دادهای خویش ندارد. چگونه می‌توان از انسانی یا نهادی که در وضعیت جبر و اضطراب به سر می‌برد، انتظار مسوولیت‌پذیری، نوآوری، التزام اجتماعی و رقابت در دانش و اندیشه را داشت [27].

نظریه‌ها و سبک‌های مدیریت و واجد مهارت‌های فنی، انسانی و ادراکی، می‌توان ساختار سازمان‌های آموزشی را دگرگون ساخت و از سرمایه، فناوری و نیروی انسانی حداکثر بهره را برد [9]. مدیران شایسته، دانشگاه را به سمت رشد و تعالی سوق می‌دهند، بهره‌وری آن را افزایش، و شایستگی و شایسته‌سالاری را در سیستم جاری می‌سازند. شایسته‌سالاری و شایسته‌گزینی در اسلام، دارای آنچنان اهمیتی است که سهل‌انگاری و کوتاهی در این خصوص جزو بزرگترین خیانت‌ها محسوب می‌شود «مَنْ وُلِيَ مِنْ أَمْرِ الْمُسْلِمِينَ شَيْئًا فَوَلَّى رَجُلًا وَهُوَ يَجِدُ مِنْهُ هُوَ أَصْلَحُ لِلْمُسْلِمِينَ مِنْهُ فَقَدْ خَانَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ»¹. از منظر قرآن کریم، سنت خداوند متعال بر این است که شایستگان زمام امور را به دست بگیرند (انعام: 124). زیرا مسوولیت‌ها امانات الهی هستند که باید به افراد دارای صلاحیت سپرده شود: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا» (نساء: 58). از این رو لازم است تا اعضای هیات علمی و مدیران دانشگاه تمدن‌ساز اسلامی، به عنوان مهم‌ترین زیرساخت این مجموعه علمی، از میان توانمندترین نخبگان کشور برگزیده شوند و به منظور تضمین کیفیت و ارتقای بهره‌وری دانشگاه، با اقتباس از آموزه‌های قرآنی آنگونه که شایسته و بایسته است ضروریات ارتقای منزلت اجتماعی جامعه علمی کشور تامین گردد. خداوند در قرآن کریم تاکید می‌نماید که بین عالمان و غیرعالمان تمایز قائل می‌شود (زمر: 9)، و به عالمان مقام رفیع اعطا می‌کند تا از سایر مردم ممتاز باشند «يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ» (مجادله: 11).

۱-۴- برنامه‌درسی

برنامه درسی را می‌توان به منزله قلب نظام تعلیم و تربیت و ابزاری در جهت تحقق ایده دانشگاه تمدن‌ساز اسلامی یاد کرد که نقش تعیین‌کننده و غیرقابل انکاری در راستای تحقق هدف و رسالت والایی چون تمدن‌سازی اسلامی از نظر کمی و کیفی دارد. برنامه درسی دانشگاه تمدن‌ساز اسلامی، تدارک فرصت‌هایی مناسب در قالب شایستگی‌هایی خاص، به منظور کسب دانش‌ها، مهارت‌ها،

مسوولیت‌پذیری اغلب با اعطای استقلال و آزادی عمل افزایش می‌یابد. عدم تفویض مسوولیت‌ها و اختیارات، باعث انزوا و انفعال افراد و سازمان‌ها شده و پاسخگویی آنان را کاهش می‌دهد [37]. دانشگاه در صورتی می‌تواند نقش موتور محرک و توسعه‌ساز خود را به خوبی ایفا کند که بتواند فارغ از قید و بندهای دولتی، امور داخلی خود را اداره کند، کمک‌های مالی دولت را خودش آزادانه تخصیص دهد، و بتواند از منابع مالی غیردولتی بهره‌مند شود، در گزینش استاد و دانشجو آزاد باشد و برنامه‌ریزی آموزشی و پژوهشی را خودش انجام دهد [28]. به عبارت دیگر استقلال اداری، مالی و مدیریتی دانشگاه داشته باشد، چراکه داشتن استقلال مطلوب، یکی از مهم‌ترین مولفه‌ها برای رسیدن به دانشگاه تمدن‌ساز است.

۱-۳- سرمایه انسانی شایسته

نیروی انسانی موثرترین و مهمترین رکن تحولات اقتصادی-اجتماعی و فرهنگی هر کشور و شریف‌ترین و با ارزش‌ترین سرمایه و منبع عظمت و کمال هر سازمان محسوب می‌شود. نیروی انسانی متخصص و متعهد در یک سازمان با کردار، اعمال و اتخاذ تصمیم‌های صحیح و به موقع خود می‌تواند همواره برای سازمان ارزش افزوده و ثروت ایجاد نماید [2]. در هزاره سوم، مزیت رقابتی سازمان‌ها در میزان هوش، دانایی، دانش خردمندانه و شایستگی نیروی انسانی آن‌ها نهفته است. از این رو جذب و به‌کارگیری افراد شایسته و دارای توانایی‌ها، استعدادها و ویژگی‌های خاص را شاید بتوان یکی از اساسی‌ترین وظایف هر سازمان از جمله دانشگاه تمدن‌ساز دانست. در واقع یک دانشگاه زمانی می‌تواند در شکل‌گیری یک تمدن نقش شایسته و بایسته‌ای ایفا کند که از سرمایه‌های انسانی شایسته در راستای تحقق این امر برخوردار باشد. یکی از این سرمایه‌های انسانی، بهره‌مندی از اعضای هیأت علمی متخصص و متعهد است، چراکه اعضای هیأت علمی به‌عنوان سرمایه‌های ارزشمند هر جامعه، نقش بسی حساس و سرنوشت‌ساز در تربیت سرمایه‌های انسانی متخصص مورد نیاز جامعه ایفا می‌کنند [36]. دیگری بهره‌مندی از مدیران شایسته است. زیرا با برخورداری از مدیران شایسته، توانمند و آگاه به اصول،

¹ - پیامبر صلی الله علیه و آله: کسی که عهده دار یکی از امور

مسلمانان شود و فردی را سرپرست کاری کند، با این که می‌تواند

کسی را که برای مسلمانان بهتر از او باشد بیابد، به خدا و رسولش خیانت کرده است (کنز الفوائد، ج 2: 283).

توانایی‌ها، باورها و ارزش‌ها است. به نحوی که منجر به اثربخشی و کارآمدی دانش‌آموختگان برای خود و جامعه گردد [35]. به عبارت دیگر طرح یا نقشه تربیتی برآمده از دین مبین اسلام است که در صدد شکوفایی تمام ابعاد و استعدادهاى فراگیران از طریق به‌کارگیری روش‌های متنوع یاددهی و یادگیری، محتوای آموزشی همسو با تغییرات و مقتضیات روز، پیشرفت‌های فناورانه، نیازهای جامعه و دانشجویان، فرهنگ و ارزش‌های اسلامی با تاسی از آموزه‌ها و روشهای تربیتی قرآن کریم است. قرآن کریم از لحاظ محتوایی، دربردارنده مجموعه‌ای از مفاهیم، اصول، روش‌ها و فعالیت‌ها است که با استفاده از معیارهایی همچون توالی (بقره: 183)، تعادل (بقره: 143، قصص: 77)، وسعت (مریم: 67)، وحدت (نسا: 82)، و روش‌های تربیتی همچون تمثیل و شبیه‌سازی (عنکبوت: 41)، مباحثه (اعراف: 191 تا 195)، مشاهده (غاشیة: 17)، پرسش و پاسخ (انعام: 19)، اردوی علمی (یوسف: 109)، و... در صدد پرورش و شکوفایی تمام استعدادها و ابعاد وجودی انسان از قبیل: بعد معنوی (ذاریات: 56)، اخلاقی (حجرات: 12)، عقلانی (فصلت: 53)، عاطفی (توبه: 68، 72)، اجتماعی (آل‌عمران: 159) و... است. و برای رسیدن به آن بر شیوه‌های خودارزیابی (اعراف: 35، حشر: 18) و ارزیابی بیرونی (بقره: 284، انبیاء: 35) تأکید دارد.

2- شرایط علمی

شرایط علمی، در واقع شرایط و عواملی را شامل می‌شود که علت امکان یا لزوم تحقق مقوله کانونی (دانشگاه تمدن‌ساز) محسوب می‌شوند.

2-1- امنیت

امنیت یکی از نیازهای اساسی انسان است. امید به زندگی، پیشرفت و ترقی در بسیاری از زمینه‌ها اعم از پیشرفت فرهنگی، اقتصادی و دستیابی به قله‌های صنعت و فناوری، در پرتوی امنیت میسر می‌شود. از این رو قرآن کریم، وجود امنیت و نبود ترس و وحشت را یکی از نعمت‌های بزرگ خداوند بر مردم می‌داند: «الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَأَمَّنَّهُمْ مِنْ خَوْفٍ» (قریش: 4). امنیت دارای گونه‌های مختلفی است که از جمله آن‌ها می‌توان به امنیت شغلی، امنیت اقتصادی، امنیت

اداری، امنیت قضایی و امنیت سیاسی، اشاره کرد. در میان بخش‌های مختلف اجتماعی، بخش‌های آموزشی، علمی و تحقیقاتی بیش از سایر بخش‌ها نیازمند امنیت عمومی و ثبات اجتماعی‌اند، زیرا لازمه این‌گونه فعالیت‌ها آرامش، امید و اطمینان به ثمردهی تلاش‌های آن‌ها در آینده است. در سایه امنیت است که امکان گسترش دانش و اندیشه و زمینه‌سازی برای ورود استعدادهای ناشناخته و تولید علوم و نوآوری علمی به وجود می‌آید [32].

2-2- خودباوری و اعتماد به نفس

یکی دیگر از عوامل موثر در شکل‌گیری دانشگاه تمدن‌ساز، خودباوری و اعتماد به نفس جامعه علمی کشور است. چراکه خودباوری مقدمه عمل است و هیچ اجتماعی نمی‌تواند به آرمان‌هایش دست یابد مگر اینکه اعضای آن از باور جمعی برای تحقق آن آرمان‌ها برخوردار باشند. خودباوری، تعیین‌کننده تلاش و بالاتر از آن، مقوم پشتکار برای نیل به اهداف و انجام کارهای بزرگ و عظیم است [13]. خداوند در قرآن کریم درباره تاثیر خودباوری بر موفقیت و پیروزی می‌فرماید: «كَمْ مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فَتَنَهُ كَثِيرَةً يَأْذُنُ اللَّهُ؛ چه بسیار گروه‌های کوچکی که به فرمان خدا، بر گروه‌های عظیمی پیروز شدند» (بقره: 249). با کمی تأمل در این آیه، این مطلب راهبردی بدست می‌آید که داشتن جامعه علمی با خودباوری بالا، می‌تواند زمینه‌ساز تحولی شگرف در تولیدات علمی در دانشگاه‌های مختلف شود. تولیدات علمی باعث رشد اقتصادی و اجتماعی شده و پیشرفت اقتصادی، اجتماعی و فناورانه نیز به تقویت زمینه تحقق تمدن نوین اسلامی می‌انجامد.

2-3- روحیه جهادی

روحیه جهادی، روحیه‌ای است که دارنده آن از همتی بلند برخوردار بوده و حاضر است برای رسیدن به هدفی والا با عزمی استوار و محکم، سختی‌ها و مشکلات پیش رو را تحمل و با تلاش مستمر زمینه تحقق آن را فراهم سازد. ایستادگی و مقاومت در برابر سختی‌ها و داشتن پشتکار، فرمان الهی «فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ» (هود: 112)، و توفیق در یافتن مسیر و دستیابی به هدف، در نتیجه تلاش و کوشش خالصانه وعده خداوند است: «وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا» (عنکبوت: 65). روحیه جهادی در دانشگاه، ناظر بر تلاش

تابوگرایی، مولود غیبت تفکر آزاد و انتقادی است. دانشگاهی می‌تواند در مسیر تمدن‌سازی قدم بردارد که آزادی پرسشگری و آزادی تحقیق را به رسمیت شناخته باشد و ریشه تقلید را خشکانده باشد. دانشگاه تمدن‌ساز اسلامی کانون تعاطی و تضارب افکار است. چنین دانشگاهی در هیچ عرصه‌ای دچار تابوگرایی نمی‌شود، به همه مقوله و پدیده‌ها نگاه انتقادی دارد و تلاش می‌کند هم نگاه انتقادی را زمینه‌ساز تحول علمی کند و هم در قبال جامعه نقش تقویت‌کننده و اصلاح‌گر داشته باشد [21]. این دانشگاه با تابوشکنی، مهیاساز بستر مساعد برای ظهور تفکرات متنوع و متکثر می‌شود و با تربیت نیروهای خلاق مسیر توسعه و پیشرفت جامعه را هموار و به فرایند تحقق تمدن نوین اسلامی شتاب می‌بخشد. تمدن اسلامی در قرون اولیه هجری با تکیه بر خردورزی و دوری از تعصبات کورکورانه توانست به اوج شکوفایی برسد. اسلام به پیروان خود می‌آموزد که دسته‌بندی‌های ارزشی و عقیدتی را وارد فضای تبادلات و مناظرات علمی نکنند و بدون غرور و تعصب، هر سخن حقی را در هر جایی که یافتند، فرا بگیرند؛ زیرا لازمه حیات و پویایی علمی، زوال تعصبات باطل و برخورداری از روحیه علمی است [33]. قرآن کریم در موارد بسیاری پیروی و تعصب کورکورانه را شدیداً مذمت کرده و آن را از مهمترین موانع معرفت و شناخت می‌داند؛ و در آیه 36 سوره اسراء به صراحت پیروی کورکورانه را نفی می‌کند: «وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ» (اسراء: 36).

3-2- کمی‌گرایی صرف بجایی کیفیت‌گرایی

در آموزه‌های قرآن کریم هم کمیت «اذْکُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا» (جمعه: 10)، و هم کیفیت «لِيُبْلِغَكُمْ اٰیٰتِهِمْ اَحْسَنُ عَمَلًا» (هود: 7)، لحاظ شده و از افراط و تفریط در کمیت و کیفیت خبری نیست؛ اما آنچه مهم‌تر است گرایش به کیفیت است: «فَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مَّائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ اَلْفٌ يَغْلِبُوا اَلْفَيْنِ بِاِذْنِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ مَعَ الصّٰبِرِيْنَ» (انفال: 66). کمیت تا آن‌جا مورد توجه است که کیفیت نیز باشد. دانشگاهی که تعداد و کمیت پژوهش‌هایی که در آن صورت می‌گیرد بالاست اما کیفیت پژوهش‌ها و تناسب آن‌ها با نیازهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جامعه اندک است، هیچگاه سهمی در شکل‌گیری تمدن نخواهد داشت. در دانشگاه تمدن‌ساز

مستمر و بی‌وقفه اعضای هیات علمی و دانشجویان برای رسیدن به نظریه‌ها و تولیدات علمی جدید است که نتیجه آن در نوآوری‌ها، اختراعات و ابداعات مستمر علمی که برای تحقق تمدن نوین اسلامی لازم و ضروری هستند، ظاهر می‌شود. بنابراین روحیه جهادی و تحول‌گرایانه از سوی نخبگان علمی به صورت تمام و کمال برای رسیدن به آرمان دانشگاه تمدن‌ساز نه تنها مفید بلکه از اولویت‌ها است.

2-4- نظم و انضباط

قرآن کریم همواره پیروان خویش را به داشتن یک برنامه صحیح و منظم دعوت می‌کند و خواستار آن است که مسلمانان در زندگی خود پایبند به اصول و موازین بوده و هیچگاه از حدود و مقررات الهی گام فراتر نهندند: «...تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا» (بقره: 229). و تکالیف محوله را در وقت معین با کیفیتی که مشخص شده، انجام دهند. به عنوان مثال در باب روزه گرفتن، می‌فرماید: «بخورید و بیاشامید تا خط سفیدی روز از سیاهی شب در سپیده دم پدیدار گردد، پس از آن روزه را به پایان برسانید تا اول شب» (بقره: 187). قرآن کریم در این آیه با تعیین زمان دقیق روزه هر روز؛ برای پیروان خویش این پیام را دارد که باید تمام کارهای بر اساس نظم و برنامه و در زمان مناسب خود انجام شود، تا مانع هرج و مرج و بی‌نظمی گردد. چراکه نظم و انضباط بزرگترین نیاز و عامل اصلی موفقیت، پویایی، نشاط و تداوم حیات هر اجتماعی است. نظم و انضباط در هر اجتماعی از جمله دانشگاه باعث جلوگیری از هدررفت منابع، افزایش دقت و سرعت در انجام امور و در نتیجه افزایش بهره‌وری خواهد شد. افزایش بهره‌وری و تعالی کیفیت فعالیت‌های آموزشی و پژوهشی، شرط لازم و ضروری برای رسیدن به هرگونه توسعه است. از این‌رو دانشگاهی که می‌خواهد تمدن‌ساز باشد باید نظم و انضباط سرلوحه تمام برنامه‌ها و فعالیت‌های اعضای آن باشد.

3- شرایط مداخله‌گر

شرایط مداخله‌گر، به عواملی گفته می‌شود که می‌توانند مانعی در مقابل تحقق مقوله کانونی باشند.

3-1- تابوگرایی

اسلامی، تلاش سیستم آموزش معطوف به ارتقای کیفیت، به‌روزرسانی رشته‌ها و پیوند دوره‌های آموزشی و فعالیت‌های پژوهشی با نیازهای حال و آینده بخش‌های مختلف جامعه است. در این دانشگاه، نهادهای پژوهشی آینده‌اندیشانه ایجاد و استانداردهای کیفی پژوهش تعریف می‌گردد و در جذب اعضای هیات علمی و دانشجویان تحصیلات تکمیلی به‌ویژه دوره دکتری، توجه به کیفیت و توانایی علمی افراد، بر اساس معیارهای کیفی، نه تمرکز صرف بر کمیت تعداد مقالات، در اولویت اول قرار می‌گیرد [8].

3-3- رابطه‌مداری و سیاسی‌کاری

عامل دیگری که ایده دانشگاه تمدن‌ساز را به چالش می‌کشد و تحقق آن را دشوار و بلکه غیرممکن می‌کند، رابطه‌مداری و سیاسی‌کاری در عزل و نصب‌ها و جذب اعضای هیات علمی است. دانشگاهی که مدیران آن با زدوبندهای سیاسی بدون رعایت اصل شایسته‌سالاری انتخاب می‌شوند، هیچ‌گاه تمدن‌ساز نخواهد شد. دانشگاه زمانی می‌تواند در تمدن‌سازی اسلامی ایفای نقش کند که اعضای هیات علمی و مدیران آن بر مبنای اصل شایسته‌سالاری و ضابطه‌مداری انتخاب شده باشند. در اسلام ضابطه بر رابطه مقدم است: «بِأَيِّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ» (نسا: 135). هیچ‌گاه نزدیکی به صاحبان قدرت و شوکت معیاری برای جذب یا چشم‌پوشی از خطاها نیست: «بِأَيِّ نِسَاءِ النَّبِيِّ مَن يَأْتُ مِّنْكَنَّ بِفَاحِشَةٍ مَّبِينَةٍ يَضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ» (احزاب: 30). افراد بر مبنای تخصص و تعهد انتخاب می‌شوند «إِنِّي حَفِيفٌ عَلَيْهِمْ» (یوسف: 55).

3-4- فردگرایی و فقدان روحیه‌جمعی

ضعف در همکاری و مشارکت علمی، کارگروهی و تیمی در نظام دانشگاهی ایران که به اذعان بسیاری از کارشناسان و محققان ناشی از زمینه‌های ساختاری، فرهنگی و رفتاری است، اصلی‌ترین چالش فراگیر برای دستیابی به دانشگاه تمدن‌ساز است. در واقع فقدان فضای فرهنگی-اجتماعی، وجود قواعد بورکراتیک و الگوی سازمانی مکانیکی و سبک رهبری تعامل‌گرا به جای رهبری تحول‌آفرین، موجب شدند تا شرایط زیرساختی و فرهنگی دانشگاه برای انجام

². روایتی از پیامبر اکرم (ص).

کارتیمی و آموزش اصول و قواعد کارتیمی آماده نباشد و فعالیت‌های آموزشی و پژوهشی به سمت فعالیت‌های فردی سوق یابد [11]. در حالی که کارتیمی تقریباً در همه اسناد بالادستی و برنامه‌های کلان کشور و همچنین در تعالیم اسلامی مورد تأکید قرار گرفته است. از جمله آیه 2 سوره مائده که در آن به تعاون و همکاری در کارهای نیک امر شده است: «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ» (مائده: 2). اصولاً احکام و مقررات اسلام به گونه‌ای تدوین شده که یک پیام جمعی در آن نهفته است و هدف اصلی آن، دمیدن روح جمعی در کالبد جامعه اسلامی و آشنا کردن آنان با فعالیت‌های جمعی است. از مراسم نماز جمعه و جماعت گرفته تا آداب و مناسک حج و بسیاری از احکام دیگر که همگی از نوعی روحیه جمع‌گرایی حکایت دارند. بنابراین دانشگاه باید با بهره‌گیری از این زمینه اعتقادی، با اصلاح سیستم آموزشی و پژوهشی و فرهنگ سازمانی فردگرا، از طریق برگزاری کارگاه‌های آموزشی، تعریف پروژه‌های پژوهشی جمعی، برگزاری مسابقات تیمی و ... نسبت به توسعه فرهنگ کار تیمی در جامعه اقدام نماید. چراکه توسعه و پیشرفت جامعه در گرو بهره‌گیری از خرد جمعی و هم‌افزایی استعدادهای گوناگون می‌باشد.

4- راهبردها

راهبردها مجموعه فعالیت‌ها و اقدامات نظام‌یافته و هدفمندی هستند که برای تحقق پدیده‌ای طراحی و اجرا می‌شوند.

4-1- تعامل مستمر با نهادهای علمی داخلی و بین‌المللی

یکی از راهبردهای دستیابی به دانشگاه تمدن‌ساز، تعامل مستمر دانشگاه با نهادهای علمی داخلی و بین‌المللی است. دانشگاهی که در حصار خود فرو رفته باشد و نتواند از دانسته‌ها و دانش‌های دیگر نهادهای علمی داخلی و بین‌المللی در جهت ارتقای خود بهره بگیرد، توان تمدن‌سازی را از دست خواهد داد. تعامل و تبادل معرفتی با سایر ملل و جوامع در آموزه‌های اسلامی، مورد تأکید است (حجرات: 13). اسلام هیچ حد و مرزی را برای ارتقای توانایی علمی به رسمیت نمی‌شناسد: «فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» (نحل: 43)؛ «أَطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصَّيْنِ ۚ». در قرآن کریم تعامل، تضارب آرا

در واقع این علم است که تعیین می کند توسعه یافتگی چه معیارها و شاخص هایی دارد و برای توسعه یافته بودن چگونه باید بود. به باور جواهر لعل نهرو ۳ علم و توسعه مترادف اند.

در طول تاریخ، تمدنی را نمی توان یافت که بدون توجه به علم و تولید آن توانسته باشد مولفه های گوناگون تمدنی خود را پایه ریزی کند. تمدن ها همواره با تکیه بر دانش، محتوای خود را گسترش داده و ساختارهای بنیادین خود را توسعه بخشیده اند [17]. از این رو دانشگاهی که داعیه تمدن سازی دارد باید مرکز تولید علم و نظریه پردازی و پیمودن راه های نو و افق های جدید باشد. دانشگاه تمدن ساز، دانشگاهی پویا، فعال، شاداب، مهد تضارب آراء و سمبل تفکر، تحقیق و دانش نو است که اندیشه های ترقی آفرین خلق می کند و از طریق دانش آفرینی و نوآوری های فناورانه، گامی مؤثر در تولید دانش فنی، افزایش اشتغال، تولید و توزیع درآمد در سطح جامعه به منظور حل مشکلات اجتماعی برمی دارد. هم چنین با حمایت از بنیان های معنوی و فرهنگی و خلق ارزش های اجتماعی، زمینه تعالی حیات اجتماعی را فراهم می کند [40]. در این دانشگاه به همان اندازه که توانمندی علمی اهمیت دارد، توانایی و قدرت تحلیل آراء و علوم نیز مهم است. چراکه آموزه های اسلامی همواره از مسلمانان می خواهد به عیارسنجی و نقد نظریات و اندیشه های ارائه شده بپردازند: «خذوا الحق من اهل الباطل و لا تأخذوا الباطل من اهل الحق، کونوا نقاد الکلام» [4].

۴-۴- جامع نگری به علم

تشویق به علم آموزی و کسب دانش در قرآن کریم منحصر به فراگیری علوم اسلامی نیست؛ بلکه علم مطلوب قرآنی، علم جامع نگر است. قرآن هم به علوم تجربی بشر توجه کرده و به حواس و فرآورده های آن اهمیت می دهد: «فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ» (طارق: 5)، «فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانَ إِلَى طَعَامِهِ» (عبس: 24)؛ هم به تعقل و خرد انسانی توجه دارد: «هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ» (بقره: 111)، و هم توجه انسان را به ماوراء عالم طبیعت معطوف می دارد و رابطه او را با وحی پیامبران الهی و خدا برقرار می سازد: «وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا» (کهف: 65). از این رو به انسان دیدی فرارشته ای و جامع نگر می دهد

4. (بحارالانوار، ج 2: 96).

و آگاهی از رای و نظر دیگران و انتخاب بهترین آن، از نشانه های خرد و بلوغ فکری است: «الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَئِكَ هُمْ أُولُو الْأَلْبَابِ» (زمر: 18).

۴-۲- ارتباط فعال و خلاق با بخش های مختلف جامعه

یکی دیگر از راهبردهای کلیدی تحقق ایده دانشگاه تمدن ساز اسلامی، مساله مسوولیت پذیری و پاسخگویی در قبال نیازهای متنوع اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، فناوری و زیست محیطی جامعه است. دانشگاهی که فاقد قدرت پاسخگویی به نیازها و مسائل جامعه باشد، نمی تواند تمدن ساز باشد. دانشگاه تمدن ساز، دانشگاهی تحول گرا، تعالی گرا، قابلیت محور، فرصت ساز، خلاق و پیشرو است که به دنبال مدیریت تغییر آینده و رهبری محیط بلا فصل خویش است. این دانشگاه نتایج یافته های علمی خود را در اختیار جامعه قرار می دهد و پس از توزیع و اشاعه دانش در سطح جامعه و کاربردی کردن دانش تولیدی، بازخورد آن را از بخش های مختلف دریافت و به بازنگری در دانش تولیدی می پردازد. از این طریق چرخه ای پایدار از تولید، توزیع، نشر و کاربردی کردن دانش، شکل می دهد [4]. در قرآن کریم دانش بدون کاربرد بی ارزش قلمداد شده: «مَثَلُ الَّذِينَ حُمِلُوا الثَّورَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْإِمَارِ يُحْمَلُ أَسْفَارًا» (جمعه: 5).

۴-۳- نقادی علمی و تولید علم و نظریه پردازی

علم و دانش در آموزه های قرآنی از جایگاه بسیار رفیعی برخوردار بوده و سهم عظیمی در پیریزی تمدن اسلامی داشته است. قرآن در قرون اولیه هجری با دعوت به فراگیری دانش (علق: ۱)، تفکر، تدبیر و پژوهش درباره پدیده های اجتماعی و طبیعی (اعراف: 185، فاطر: 44) و ارج نهادن به صاحبان دانش (زمر: 9، مجادله: 11)، توانست با تحرک بخشیدن به توانمندی های فکری و فیزیکی انسان ها، زمینه ساز ایجاد تمدنی عظیم گردید. امروزه نیز لازمه احیاء تمدن اسلامی و شکل گیری تمدن نوین اسلامی توجه به علم و بهره گیری از دستاوردهای علمی است. چراکه علم و دانش، محور اصلی و سنگ بنای فعالیت های توسعه ای است. اگر علم توسعه یافت و مؤثر واقع شد، توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی اتفاق خواهد افتاد.

3. اولین نخست وزیر هند آزاد بود.

و دانش میان‌رشته‌ای کل‌گرا عنایت می‌کند. شاید این مطلب مهمترین ارمان علمی قرآن برای بشر در عصر حاضر به شمار آید که انسان قرآنی، جامع دانش تجربی، بینش عقلانی و آگاهی و حیانی است و از جزئی‌نگری به امور هستی خارج می‌شود و دید کلی به جهان و علوم پیدا می‌کند. این نگاه قرآنی به علم بنیان اساسی تمدن اسلامی آینده است [16]. از این‌رو دانشگاه تمدن‌ساز اسلامی، دانشگاهی است که در آن همه ابعاد زندگی انسان (معنوی، اخلاقی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، و...) و همه عرصه‌های علمی مورد توجه قرار می‌گیرد، یعنی هم در عرصه علوم تجربی و طبیعی و هم علوم انسانی و دینی به مطالعه می‌پردازد، زیرا بناست ابتدا تولید علم و فرهنگ کرده، پس از آن، تمدن‌سازی نماید [32].

4-5- آینده‌نگری و آینده‌پژوهی

آینده‌نگری در اسلام، از اصالت و عمق ویژه‌ای برخوردار است. خداوند در بسیاری از آیات انسان‌ها را به تفکر، برنامه‌ریزی و تدبیر برای آینده‌ای سعادت‌مند فرامی‌خواند. واژه‌هایی همچون توسم، فراست، بصیرت، هشیاری، دوراندیشی، تدبیر، عبرت‌گیری و... که به طور مستقیم و غیرمستقیم از مومنان و خردمندان می‌خواهد از فرصت‌ها بهره‌گرفته و با هوشیاری، بصیرت و اقتدار برای آینده آماده شوند، تأییدی بر این مدعاست. آینده‌پژوهی قرآنی، معطوف به این است که انسان درباره اعمال و رفتار خود بیندیشد و با دانایی و توانایی‌های خود متوجه آینده بوده و برای رشد و بالندگی آن بکوشد [38]. قرآن در این رابطه می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَانظُرُوا نَفْسَ مَا قَدَّمْتُمْ لِغَدٍ» (حشر: 18).

آینده‌نگری و آینده‌پژوهی در دانشگاه تمدن‌ساز اسلامی، شناسایی نظام‌مند نیروها و پیش‌ران‌های تغییر، فرصت‌ها و تهدیدهای ناشی از تغییرات، آماده شدن برای مدیریت تغییر و شناسایی حوزه‌هایی است که دانشگاه می‌تواند جهت شکل‌دهی آینده خود اقدام کند. به عبارت دیگر آینده‌پژوهی در دانشگاه تمدن‌ساز به معنای یافتن چالش‌ها، طراحی چشم‌انداز و آینده مطلوب، طراحی راهبردها و اقدام‌های مؤثر برای دستیابی به آینده مطلوب است [6]. دانشگاه تمدن‌ساز منتظر نمی‌شود تا ببیند آینده چه پیش می‌آورد؛ بلکه با قابلیت انعطاف و سازگاری فعال، مبتکرانه برای رسیدن به آینده

مطلوب برنامه‌ریزی می‌کند. این دانشگاه از گذشته و میراث آن بهره می‌گیرد اما در گذشته نمی‌ماند؛ در حال هم از همه ظرفیت خود برای بهره‌مندی از ظرفیت‌ها استفاده می‌کند لکن در اکنون درجا نمی‌زند، دانشگاه تمدن‌ساز افق‌های بلندی را برای خود در نظر می‌گیرد و کمتر منفعل می‌شود [21].

4-6- پژوهش و نوآوری

پژوهش موتور محرک پیشرفت و از ارکان اساسی توسعه و سرچشمه و منبع خلاقیت و نوآوری است. بدون پژوهش، پیشرفت کشورها در عرصه‌های مختلف قابل تصور نیست. رشد و توسعه کشورها، در نتیجه ارتباط نزدیک، ارگانیک و پویای دانشگاه‌ها با جامعه و صنعت، و تزریق یافته‌های علمی و دستاوردهای پژوهشی خود به بخش‌های مختلف جامعه است. از این‌رو جامعه‌ای که می‌خواهد پایه‌گذار تمدن باشد باید دانشگاه‌های آن مرکز پژوهش‌های علمی، فرهنگی و مهد نوسازی اجتماع باشند. محلی که در آن افکار و اندیشه‌های جدید، دانش و معرفت نو، فناوری متحول و فرهنگ خلاق و پویا نشو و نما می‌یابد [24].

پژوهش در قرآن از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و آیات بسیاری انسان را به امر پژوهش ترغیب و تشویق می‌کنند. قرآن از انسان‌ها می‌خواهد که همواره در محیط پیرامون خود و طبیعت تدبر و تفکر کرده و به پژوهش علمی و عینی بپردازند (اعراف: 185). همچنین با یاد کردن از ملت‌های که در گذشته زندگی می‌کرده‌اند، انسان‌ها را به مطالعه و پژوهش در تاریخ فرا می‌خواند (فاطر: 44، روم: 9، محمد: 10). درباره پژوهش‌های تجربی نیز می‌فرماید: «أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ» (غاشیه، 17).

4-7- تربیت نیروی انسانی متخصص و متعهد

یکی دیگر از راهبردهای کلیدی دستیابی به دانشگاه تمدن‌ساز، توجه به بعد برونداد یا خروجی این دانشگاه است. زیرا تمدن‌سازی، نیروهای انسانی متخصص، متعهد، خلاق و برخوردار از دانش، مهارت و توان یادگیری بالایی را می‌طلبد که بتوانند با قدرت خلاقیت و نوآوری خود زیرساخت‌ها و نیازهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی تمدن جدید را برآورده سازند. تخصص و تعهد دو ویژگی اساسی نیروی انسانی است که در آموزه‌های قرآنی به شدت

همه‌جانبه باشد. نظام‌های آموزشی باید به صورت جامعه دموکراتیک درآیند و مهارت‌هایی را که برای شرکت افراد در جامعه دموکراتیک و آزاد ضروری است به فراگیران بیاموزند. تربیت سیاسی-اجتماعی از طریق زمینه‌سازی، الگوپذیری از مربیان، کلاس‌های درس دموکراتیک، روابط مبتنی بر قانون، مشارکت در فعالیت‌های گروهی، فضا و جو آزاد حاکم بر مراکز آموزشی امکان‌پذیر است [22].

۵- پیامدها

پیامدها، محصول راهبردهای موثر متناسب با مقوله کانونی (دانشگاه تمدن‌ساز) و شرایط و عوامل محیطی و زمینه‌ای هستند. اگر راهبردهای موثری طراحی و اجرا شوند، پیامدهای مطلوب مدنظر حاصل می‌شود.

۵-1- توسعه اجتماعی

دانشگاه تمدن‌ساز، دانشگاهی مسوولیت‌گرا و ارزش‌آفرین است که با نگاهی مسئولانه به مسائل اجتماعی به عنوان یک بازیگر مهم در تحولات اجتماعی نقش‌آفرینی می‌کند و از طریق تعامل سازنده با جامعه باعث تقویت فضیلت‌هایی چون آگاهی‌باوری، آزادی‌اندیشی، روحیه نقادی، نظارت جمعی [40]، ارتقای بلوغ شخصیتی و اجتماعی افراد، احترام آنان به حقوق بشر، آزادی‌های انسانی، گسترش صلح و افزایش مشارکت آنان در ساختن جامعه‌ای آزاد و پویا می‌شود؛ هم‌چنین منشأ تحولات مثبت اجتماعی و موجب ارتقای برابری، احترام و درک متقابل میان آحاد جامعه و گسترش اعتماد، همبستگی اجتماعی و وفای و دوستی میان فرهنگ‌ها، ملت‌ها و مذاهب مختلف است. به عبارت دیگر، ادراک جمعی افراد از آرمان‌های متعالی انسانی نظیر عدالت اجتماعی، برابری حقوق ملت‌ها و صلح و توسعه جهانی را افزایش می‌دهد [37].

۵-2- توسعه سیاسی

یکی دیگر از پیامدهای دانشگاه تمدن‌ساز، توسعه سیاسی است. توسعه سیاسی در تعریف کلی به معنای افزایش ظرفیت ساختارها و نهادهای حکومت، توانمندی نخبگان و نیروهای سیاسی و پویایی روابط سیاسی در جهت ساماندهی امور داخلی و خارجی یک جامعه است. بر اساس این تعریف، توسعه سیاسی، علاوه بر

مورد تأکید قرار گرفته است به‌گونه‌ای که هیچ‌یک بدون دیگری، ملاک ارزیابی و مطلوبیت قرار نمی‌گیرد. قرآن در آیه 26 سوره قصص و آیه 55 سوره یوسف بر لزوم برخورداری نیروی انسانی از هر دو ویژگی تعهد (تعابیر امین و حفیظ) و تخصص (تعابیر قوی و علیم) تأکید کرده است.

۴-8- عمومی‌سازی علم و دانش

دانشگاهی که از آن انتظار می‌رود جامعه را بسازد و تمدن‌ساز باشد، وظیفه بسیار سنگینی دارد و آن وظیفه عمومی‌سازی علم و مقابله با جهلی است که دامن‌گیر جامعه شده است. یعنی آماده کردن کل جامعه برای یک بسیج عقلانی و علمی و مبارزه با فقر فکری و گشودن فضای جدال‌های اندیشگی [17]. در آموزه‌های قرآنی؛ علم مفید، علمی است که قدم به قدم جهل را کنار بگذارد. چراکه جهل مایه سقوط آدمی (انفال: 22)، بی‌ارزش شدن عمر (حج: 5) و عامل اصلی شکست (انفال: 65) است. از این‌رو دانشگاهی که هدف تمدن‌سازی دارد باید برنامه‌ای جدی برای بررسی فقر فرهنگی و معرفتی جامعه و مردمی کردن علم به عنوان یک دارایی عمومی انسانی داشته باشد. چراکه دانش عمومی زیر ساخت توسعه و پیشرفت پایدار است.

۴-9- تربیت سیاسی و اجتماعی

تربیت سیاسی-اجتماعی در اسلام ریشه در اصل آزادی انسان در تعیین سرنوشت خود دارد: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (رعد: 11). این اصل قرآنی که یکی از مهم‌ترین برنامه‌های اجتماعی اسلام را بیان می‌کند به ما می‌گوید که دستیابی به هرگونه توسعه و پیشرفت و پی‌ریزی یک تمدن فقط با مشارکت، مسوولیت‌پذیری، همبستگی و نقش‌پذیری تمام اعضای جامعه در همه عرصه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی جامعه امکان‌پذیر است. از این‌رو تربیت افرادی مسوولیت‌پذیر، قانون‌مدار، مشارکت‌طلب، خردگرا، آزاداندیش، تحول‌خواه، آگاه به مسائل سیاسی-اجتماعی جامعه و... از مهمترین راهبرد دانشگاه برای ایفای نقش در تمدن‌سازی است. بی‌گمان تربیت چنین افرادی مستلزم این است که نظام تعلیم و تربیت کشور بویژه دانشگاه محیطی باز، آزاد، غنی و منعکس‌کننده جامعه مدنی موقت و در عین حال عینی و

(54): تجارت (مزمّل: 20)، صنعت (انبیاء: 80)؛ که در تحقق توسعه اقتصادی و خودکفایی نقش اساسی دارند اشاره داشته و از مومنان می‌خواهد که برای بهبود شرایط و دستیابی به توسعه تلاش کنند چراکه وضعیت هیچ جامعه‌ای تغییر نخواهد کرد مگر اینکه خود بخواهند (رعد: 11).

بی‌گمان تغییر شرایط و دستیابی به توسعه و پیشرفت اقتصادی بدون توجه به علم و دانش امکان‌پذیر نیست. چراکه دستیابی به توسعه اقتصادی مستلزم تولید بیشتر است. تولید بیشتر با تغییر در روش‌های تولید و بهره‌گیری از دانش و تکنولوژی روز امکان‌پذیر است. امروزه خاستگاه علم و دانش دانشگاه است، دانشگاه با ایده‌پردازی و خلق دانش نو، دستیابی به علم روز، و تزریق یافته‌های علمی و دستاوردهای پژوهشی به بخش‌های اقتصادی؛ زیرساخت‌های فناورانه توسعه اقتصادی را فراهم می‌کند. دانشگاه تمدن‌ساز به عنوان موتور محرک و توسعه‌دهنده اقتصادی، نیازهای صنایع و عوامل تأثیرگذار بر آن‌ها را شناسایی و همسو با دانش روز دنیا، صنایع را به جدیدترین فناوری تجهیز می‌کند؛ و به عنوان پلی ارتباطی بین دانش‌پژوهان و کارفرمایان، ظرفیت‌ها و قابلیت‌های منطقه‌ای را شناسایی و از طریق برنامه درسی منعطف و مسئله‌محور [40]؛ روش‌های یاددهی-یادگیری فعال، محیط‌های یادگیری چندرشته‌ای، ادغام زندگی کاری و تحقیق و توسعه، تقویت مهارت‌های ادراکی؛ افزایش توانایی مهارت‌های تصمیم‌گیری؛ و پرورش و تقویت روحیه کارآفرینی و خلاقیت و نوآوری زمینه توسعه حرفه‌ای نیروی انسانی مورد نیاز برای یک اقتصاد مولد و پایدار را فراهم می‌کند [26].

۴-۵- توسعه زیست‌محیطی

با نگاهی به تعداد آیات قرآن کریم درباره محیط زیست و نیز حجم روایاتی که در این باره نقل شده، نشان می‌دهد که توجه به مسائل زیست‌محیطی در تمدن اسلامی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. خداوند در قرآن کریم بهره‌گیری از محیط زیست را حق همگانی می‌داند (ارحمن: ۱۰)؛ و نه تنها انسان را از تخریب و نابودی طبیعت بر حذر می‌دارد (بقره: 205)، بلکه او را مأمور و مسئول عمران و آبادانی زمین نیز کرده است (هود: 61). انسان موظف است در توسعه اقتصادی و صنعتی خود مسائل زیست‌محیطی را نیز لحاظ کند

دموکراتیک شدن حکومت و روابط سیاسی، شامل ملاک‌ها و معیارهایی چون کارآمدی حکومت و نخبگان سیاسی، توانمندی تشکلهای سیاسی و مدنی، تعادل فرهنگ و گفتارهای سیاسی و سرانجام توانمندی شهروندان برای مشارکت هماهنگ و هم‌افزا در ساماندهی و بهبود امور عمومی است [15]. توسعه سیاسی در تمدن اسلامی ریشه قرآنی دارد و با شاخص‌هایی همچون عقلانیت و خردورزی در امور (طه: 28)، مشروعیت سیاسی (احزاب: 6، مائده: 55)، قانون‌مداری (نور 49-48)، نظارت (آل‌عمران: 104 و 110)، آزادی بیان و انتخاب (زمر: 18، کهف: 29) و مشارکت شهروندان (شوری: 38، آل‌عمران: 159) در مسائل سیاسی و اجتماعی موضوعیت می‌یابد. مشارکت سیاسی که از ارکان عمده توسعه سیاسی است، از به رسمیت شناخته شدن حق تعیین سرنوشت در اسلام نشأت می‌گیرد: «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغَيِّرُ مَا بَقِيَتْ حَتَّىٰ يَغْيُرُوا مَا بَأَنفُسِهِمْ» (رعد: 11)، و یکی از کلیدی‌ترین راه‌های رویارویی با استبداد و خودرأی صاحبان قدرت است. مشارکت سیاسی مستلزم برخورداری شهروندان از دانش، نگرش و مهارت‌های لازم برای حضور فعال همراه با اندیشه نقادانه در فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی است که در سایه تربیت سیاسی که از راهبردها و رسالت‌های دانشگاه تمدن‌ساز اسلامی است، محقق می‌شود. دانشگاه تمدن‌ساز با کمک به شکل‌گیری و تکوین گرایش‌های شناختی، عاطفی و افزایش مهارت‌ها و قابلیت‌های اجتماعی دانشجویان از طریق توسعه و تقویت تفکر انتقادی و فراهم کردن بستر مشارکت و مسوولیت‌پذیری دانشجویان در فرایند یاددهی-یادگیری، توسعه مهارت اندیشه‌ورزی، توسعه فرهنگ دموکراسی و ترک مطلق‌اندیشی، بسترهای لازم را برای بسط روابط گفتمان سیاسی یا همان مشارکت سیاسی فراهم می‌کند [40].

۳-۵- توسعه اقتصادی

توسعه اقتصادی در آموزه‌های قرآن کریم جایگاه ویژه‌ای دارد. قرآن بر اساس اصل عزت و استقلال همه جانبه مؤمنان و عدم وابستگی آنان به بیگانگان بر توانمندی اقتصادی تأکید دارد و زمینه‌سازی برای بهره‌مندی اقتصادی را امری الهی می‌داند (اعراف: 10)، و در آیات متعددی بر فعالیت‌هایی همچون کشاورزی (هود: 61)، دامداری (طه

است نیز توجه می‌شود. از منظر قرآن کریم توسعه فرهنگی با مقوله‌هایی همچون اخلاق (قلم: 4، یوسف: 92)، عدالت (ص: 26، نحل: 90)، آزادی (زمر: 18، کهف: 29)، مشارکت اجتماعی (شوری: 38)، قانون مداری (نور 48-49)، وحدت و انسجام (آل عمران: 103، 105)، آموزش (آل عمران: 164)، خودباوری (بقره: 249)، تعاملات فرهنگی (حجرات: 13)، و... در ارتباط است. به عبارتی اهداف توسعه فرهنگی از نظر قرآن متضمن رشد و ارتقای انسان به عنوان محور این توسعه است «لَتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ» (ابراهیم: 1). بدیهی است که رشد و ارتقای انسان جز با تعلیم و تربیت امکان پذیر نیست. در نتیجه تعلیم و تربیت است که تغییراتی در حوزه‌های ادراکی، شناختی و ارزشی انسان‌های اجتماع بوجود می‌آید. ارزش‌ها، باورها و رفتار افراد را می‌توان با استفاده از ابزار آموزش تحت تأثیر قرار داد و در جهت مورد نظر اصلاح نمود [3]. دانشگاه تمدن‌ساز اسلامی با بازتولید و بازاندیشی ارزش‌ها و هنجارهای جامعه و ترویج معرفت و اخلاق فضیلت‌گرایانه به گسترش ارزش‌های جامعه کمک می‌کند. در این دانشگاه به موازات توسعه علم، ارزش‌های اسلامی، رفتاری و انسانی هم ترویج می‌شود، به گونه‌ای که یک فارغ‌التحصیل دانشگاه هم در حوزه تحصیلی خود سرآمد باشد و هم متخلق به ارزش‌های اخلاقی و اسلامی باشد [30].

نتیجه‌گیری

از آنچه گذشت تا حدودی به دست آمد که بن‌مایه‌های اصلی دانشگاه‌تمدن‌ساز به بهترین وجه در قرآن کریم وجود دارد. قرآن کریم کتابی زمان‌شمول و جهان‌شمول است که همگام با زمان‌ها و تحول‌ها به نیازهای زندگی انسان پاسخ می‌دهد. تیبان جامعی که در همه مسائل اساسی و مبتلابه جامعه بشری اظهار نظر می‌کند. البته این بدان معنا نیست که برای هر موضوع با عنوان خاص و متداول امروزی آن، حکم خاصی را مقرر داشته باشد، بلکه کلیات، اصول و قواعدی در قرآن وجود دارد که می‌توان حکم هر موضوع را از آن به دست آورد [25].

نتایج پژوهش حاضر نشان داد که بر اساس آموزه‌های قرآنی الگوی دانشگاه تمدن‌ساز اسلامی، پنج بعد دارد: اولین بعد، عوامل زمینه‌ای

و به اصطلاح رویکرد توسعه پایدار را در پیش بگیرد. چراکه رویکرد توسعه پایدار به دنبال حصول رشد اقتصادی به هر قیمتی نیست بلکه رشد کیفی با توجه به محیط زیست و عدالت اجتماعی مد نظر است [3]. بدیهی است چنین امری نیازمند کیفیت بالای عناصر و عوامل نظام آموزش عالی (ورودی، فرایند، خروجی و پیامد) و یافتن مناسب‌ترین و بهترین ساختار، نظام، شیوه ارائه مطالب و نحوه فعالیت دانشگاه‌ها است که زمینه‌ساز ارتقا آگاهی‌های زیست‌محیطی در سطح جامعه باشند تا از این طریق هر فرد جامعه، خود را از طریق احترام گذاشتن به طبیعت، مسئول در حفظ و حمایت از محیط زیست بداند [10]. از این‌رو دانشگاه تمدن‌ساز اسلامی دانشگاهی است که در خصوص حفاظت و ارتقای سلامت و بهزیستی انسان‌ها و اکوسیستم‌ها دارای حس مسوولیت‌پذیری محلی و جهانی است؛ و در رشد و تغییر خود، سعی می‌کند با برنامه‌ریزی صحیح، تدوین دستورالعمل‌ها، آموزش و فرهنگ‌سازی، و بهره‌گیری از تجارب دانشگاه‌های سبز جهان، خود را با محیط زیست سازگار کرده و آسیب کمتری به آن وارد کند [29]. این دانشگاه، با راه‌اندازی واحدهای تحقیقاتی، آموزشی و برقراری ارتباط با شرکت‌ها، صنایع و گروه‌های دولتی، به آن‌ها کمک می‌کند تا به گونه‌ای ساختارها را تغییر دهند که در مصرف انرژی، منابع آبی و سیستم‌های گرمایشی و سرمایشی بهینه‌سازی صورت گیرد. اهمیت مسائلی مانند منابع طبیعی، آب، انرژی، کشاورزی و تنوع زیستی و غیره را برجسته می‌نماید و به افراد می‌آموزد که چرخه زیستی ما به اکوسیستم وابسته است [18].

۵-۵- توسعه فرهنگی

توسعه فرهنگی فرایند ارتقاء و اعتلای شئون گوناگون فرهنگ جامعه در راستای اهداف و مقاصد مطلوب است که بستر و زمینه مناسب را برای رشد و تعالی انسان‌ها فراهم، و قدرت و کارآمدی یک فرهنگ را در پاسخگویی به نیازهای فرهنگی، معنوی و مادی جامعه افزایش می‌دهد [7]. توسعه فرهنگی از منظر قرآن کریم، توسعه‌ای است که در آن علاوه بر ابعاد مادی به جنبه‌هایی که مربوط به رشد و تکامل روح انسان، فضیلت‌های اخلاقی، تعهد و مسوولیت‌پذیری افراد جامعه در برابر خالق خود و انسان‌های دیگر

و نظریه‌پردازی، جامع‌نگری به علم، آینده‌نگری و آینده‌پژوهی، پژوهش و نوآوری، تربیت نیروی انسانی متخصص و متعهد، عمومی‌سازی علم و دانش، تربیت سیاسی و اجتماعی. بعد پنجم، پیامدهای مورد انتظار از این دانشگاه است. پیامدها، محصول راهبردهای مؤثر متناسب با مقوله کانونی (دانشگاه تمدن‌ساز) و شرایط و عوامل محیطی و زمینه‌ای هستند. اگر راهبردهای مؤثری طراحی و اجرا شوند، پیامدهای مطلوب مدنظر حاصل می‌شود. در این پژوهش، پنج پیامد کلیدی دانشگاه تمدن‌ساز بر اساس آموزه‌های قرآنی استخراج شده که عبارتند از: توسعه اجتماعی، توسعه سیاسی، توسعه اقتصادی، توسعه زیست‌محیطی و توسعه فرهنگی. نتایج حاضر از جهاتی با مطالعات هدایت‌فلسدوز و همکاران (1401)، مهرآور گیگلو (1400)، عباسی‌نیا و حسین‌پور (1395)، اردکانی و همکاران (1392)، سیاه‌پوش (1389)، خرمشاد و آدمی (1388)، که در بخش پیشینه پژوهش به آن‌ها اشاره شده، همسویی دارد. اما همان‌گونه که ملاحظه می‌شود در بیشتر تحقیقات به بخش خاصی از ابعاد و مؤلفه‌های دانشگاه تمدن‌ساز پرداخته شده و الگویی جامعی در این زمینه ارائه نشده است و همچنین پژوهشی جامع که مبتنی بر آموزه‌های قرآنی در حوزه دانشگاه تمدن‌ساز انجام شده باشد، مشاهده نشد. از این‌رو پژوهش حاضر نسبت به دیگر پژوهش‌ها بدیع و جامع به نظر می‌رسد. البته بدیهی است امکان تکمیل و اصلاح هر کدام از ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌ها توسط صاحب‌نظران وجود دارد.

و بسترساز هستند که وجود آن‌ها جزء الزامات و شرایط تحقق ایده دانشگاه تمدن‌ساز است، از قبیل: زیرساخت‌های سخت (سرمایه‌گذاری و تأمین و توسعه امکانات آموزشی و پژوهشی)، زیرساخت‌های نرم (معنویت‌گرایی و ارزش‌گرایی، آزاداندیشی، آزادی بیان و پژوهش؛ استقلال اداری، مالی و مدیریتی دانشگاه)، سرمایه انسانی (جذب اساتید و نخبگان متعهد و متخصص، انتخاب مدیران شایسته، ارتقای منزلت اجتماعی عالمان و محققان) و برنامه درسی (ارتقا و اصلاح مستمر اهداف و محتوای آموزشی متناسب با نیاز جامعه و دانشجویان، توجه به ابعاد مختلف فراگیران در فرایند تعلیم و تربیت، بهره‌گیری از روش‌های فعال و متنوع یاددهی و یادگیری و روش‌های متنوع ارزشیابی). دومین بعد، عوامل سازنده و تسهیل‌گر هستند که وجودشان فرایند شکل‌گیری دانشگاه تمدن‌ساز را شتاب می‌بخشند، از قبیل: امنیت، خودباوری و اعتماد به نفس، روحیه جهادی و نظم و انضباط. بعد سوم، شرایط مداخله‌گر یا چالش‌هایی هستند که مانع تحقق ایده دانشگاه تمدن‌ساز می‌شوند، از قبیل: تابوگرایی، کمی‌گرایی صرف بجایی کیفیت‌گرایی، رابطه‌مداری و سیاسی‌کاری، فردگرایی و فقدان روحیه جمعی. بعد چهارم، راهبردها هستند؛ یعنی مجموعه فعالیت‌ها و اقدامات نظام‌یافته و هدفمندی که برای تحقق پدیده‌ای طراحی و اجرا می‌شوند. در این مطالعه، 9 راهبرد کلیدی برای تحقق ایده دانشگاه تمدن‌ساز بر اساس آموزه‌های قرآنی، استخراج شده است که عبارتند از: تعامل مستمر با نهادهای علمی داخلی و بین‌المللی، ارتباط فعال و خلاق با بخش‌های مختلف جامعه، نقادی علمی و تولید علم

References

- 1-The Holy Quran.
- 2-Agha Ibrahimian, M. *Investigating sources of organizational conflict (a case study of Islamic Azad University, Bandar Mahshahr Branch)*. The article presented to the fourth international conference on modern research in management, Economics and Humanities, Iran, Islamic Azad University, Mahshahr. 2016. [in persian].
- 3- Arasteh, H., Amiri, E. The Role of Universities in Teaching Sustainable Development. *Science Cultivation*, 2012; 02(2): 29-36. [in persian].
- 4-Adami, A., Absalan, S., Khezrian, M. University as a Civilization Creator Institution; the Local Development Pattern and National Integration Promotion. *National Studies Journal*, 2012; 12(1): 29-52. [in persian].

- 5-Ardakani, S., Mousavi, M., Anvari, Aliabad, M., khodayarian, M. An Analysis on Effective Factors on Actualizing the Civilization Making University (Using Technical Phasic Dimatel). *Management in Islamic University*, 2013; 2(5): 71-86. [in persian].
- 6-beikzadeh, S., usefi saeedabasi, R., & Saffarian Hamedani, S. The role of scientific authority and futurism in the development of fourth-generation universities in order to present a model (Case Study: Mazandaran University of Medical Sciences). *Journal of Medicine and Spiritual Cultivation*, 2020; 29(2): 76-87. [in persian].
- 7-Bayat, T. *The role of higher education in cultural development* [Master's thesis]. Department of Educational Sciences, Payam Noor University, Tehran. 2015. [in persian].
- 8- Bagheri, M., Salimi, G., Mohammadi, M., & Tayyebi Khorrami, M. The Effect of Structural and Behavioral Factors on Science Production Culture in Universities (Case Study: Shiraz University). *Management in Islamic University*, 2016; 4(10): 181-206. [in persian].
- 9-Turkzadeh, J., Mohammadi, Q. An Assessment of Principals' Competencies on the Basis of Islamic Managerial Competency Criteria's. *Educational Administration Research*, 2016; 7(26): 39-58. [in persian].
- 10-Jafarimanesh, Ansieh and Shabanali Femi, Hossein. *The role of the university in environmental education and sustainable development*. Paper presented to the 3rd Environmental Planning and Management Conference, Tehran. 2012. [in persian].
- 11-IRNA news agency. *teamwork in the university and our weaknesses*. (2022/8/1). Available from: <https://irna.ir/xjvMfY> .[in persian].
- 12-Khaniki, Hadi. Academic freedom, independence of university practice and scientific development. *Collection of articles of the National Conference on the Independence of Universities, Challenges and Strategies*. First edition, Tehran: Allameh Tabatabai University Press. 2017. [in persian].
- 13- Ghastar, H., Qolipour, A., Pourezat, A, A. Qualitative Research and Model of National Self-Esteem in Universities and Higher Education Centers. *culture in Islamic university*, 2013; 2(5): 573-602. [in persian].
- 14- Khorramshad, M. B., Admi, A. Islamic revolution, civilization maker revolution; Iranian University, civilization maker University. *Cultural researches*. 2009; 2 (6): 161-188. [in persian].
- 15- Delavari, A. Classic Patterns of Political Development: A study of Western Europe. *Social Development & Welfare Planning*, 2015; 7(22): 79-102. [in persian].
- 16- Rezaei Esfahani, M, A., Rostam Nejad, M. Scientific Jihad from the perspective of the Qur'an and the statement of the second step of the revolution. *Quran and Science*, 1400; 15(29): 9-42. [in persian].
- 17- siyah poush, S. A. Features of civilization maker University. *Sociological Cultural Studies*, 2011; 1(2): 105-122. [in persian].
- 18- Salehi, S., Pazoukinejad, Z. Sustainable higher education and environmental sustainability. *Iranian Higher Education Quarterly Journal*, 2013; 6(2): 112-83. [in persian].
- 19- Abbasinia, S., Hosseinpour, P. *Obvious features of civilization maker University from the perspective of Quran and Hadith*. The article presented to the third international congress of culture and religious thought, Tehran. 2016. [in persian].
- 20- Alikhani, A. Human freedom from the viewpoint of the Qur'an. *Political Science*, 2001; 4(15): 123-140. [in persian].
- 21- Gholami, R. *Twenty characteristics of civilization maker university*. (2022/5/10). Available from: <http://gholami.sccsr.ac.ir/> [in persian].
- 22- Farmihani Farahani, M. Model of communication virtuous citizenship education: a model for political and social education. *Scientific Journal of Islamic Education*, 2016; 24(31): 67-90. [in persian].
- 23- Famil Rouhani, S. A. A. The Quran is the infrastructure of Islamic civilization. *Islamic Civilization Thought*, 2015; 1(1): 93-84 .[in persian].

- 24- Kiaie Taleghani N, Zeinabadi H R, Arasteh H R, Abbassian H. Reflection on the Effective Causes of Research Malfunctions in Iranian Universities and Higher Education Institutions. *Iranian Higher Education*, 2019; 11(1): 39-66. [in persian].
- 25- Kurdfirouzjaei, Y. A. The secularization of religion. *Rowaq Andisheh Monthly*, 2006; (42), 65-40. [in persian].
- 26- Goudarzvand chegini, M. The fourth generation university labor; and action approach (case studies: Cambridge, Stanford, and Harvard universities. *Iranian Journal of Engineering Education*, 2018; 20(78): 1-16. [in persian].
- 27- Gurji Azandriani, A. A., Bazargan, S. Pathology of universities' independence. *collection of articles the National Conference on Independence of Universities, Challenges and Strategies*. Tehran: Allameh Tabatabai University Publications. 2017; 183-200. [in persian].
- 28- Golshani, M. What are the characteristics of a desirable independent university? *collection of articles the National Conference on Independence of Universities, Challenges and Strategies*. Tehran: Allameh Tabatabai University Publications. 2017; 355-370. [in persian].
- 29- Moradi, G., Soleymani, N., Shafizadeh, H. Providing university management model based on green thinking. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 2021; 10(19): 1-20. [in persian].
- 30- Mousavi, S. H., Ghorchian, N., Jafari, P. Providing a model to promote the role of universities in sustainable development. *Educational Leadership & administration*, 2021; 15(1): 97-136. [in persian].
- 31- Mehravar Giglo, S. Identifying the Components of the Iranian-Islamic Civilization University: A Metasyntetic Study. *The knowledge Studies in the Islamic University*, 2021; 25(86): 132-153. [in persian].
- 32- Mohammadpour, M. The role of science production in the formation of modern Islamic civilization centered on the school of family of the prophet (peace be upon them). *collection of articles the first conference family of the prophet (peace be upon them) and production of science*, Shiraz .2014; 443-506. [in persian].
- 33- Molashahi, M. Requirements for the realization of the new Islamic civilization. *Paper presented to the first national conference on modern Islamic civilization*, Shahed University. 2014. [in persian].
- 34- Morovati, S., Fattahi, A., Fereyduni valashajardi, A. Vision Indicators for an Islamic University in Reference to the Qur'an and Hadith. *Journal of Quranic Knowledge Research*, 2013; 4(13): 57-82. [in persian].
- 35- Mohammadi, M., Naseri Jahromi, R., Moini Shahraki, H. Investigating the relationship between the degree of effectiveness (coherence, balance and appropriateness) of the curriculum with technical, contextual and behavioral competencies of undergraduate students in management (commercial, industrial and educational) of Shiraz University. *Curriculum Research*, 2013; 3(2): 53-72. [in persian].
- 36- Nazarzadeh, M., Pourkarimi, J, Abili, K., Zakersalehi, G. Competences of Faculty Members in the International Interactions. *Rahyaft*, 2016; 26(63): 37-45. [in persian].
- 37- Nemati, M, A., Mohseni, H. ethics in higher education; Components, requirements and strategies. *Research Journal*, 2010; (63): 9-46. [in persian].
- 38- Vaezi, M., Qawam, Z. The place of future studies in verses and traditions. *pazhoohesh va andisheh*, 2015; 12(34): 71-98. [in persian].
- 39- Hashemi, S. opening speech. *collection of articles the National Conference on Independence of Universities, Challenges and Strategies*. Tehran: Allameh Tabatabai University Publications. 2017; 16-20. [in persian].
- 40- Yadollahi Dehcheshmeh, A., Rajaipour, S., & Siadat, S. A. An Analysis of The role of Fourth Generation University (social university) in Regional Development. *Community Development (Rural and Urban Communities)*, 2021; 13(1): 1-35. [in persian].